

УДК 339.562:635.07]:339.13(477)

JEL Classification: Q17, Q56 DOI: [https://doi.org/10.31617/tr.knute.2021\(38\)04](https://doi.org/10.31617/tr.knute.2021(38)04)**Василь БУДЗЯК**

д. е. н., професор, професор кафедри міжнародного менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: budzyak33@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2142-1416

Ольга БУДЗЯК

д. е. н., професор, завідувач кафедри екології та економіки землекористування Державної академії післядипломної освіти та управління вул. В. Липківського, 35, м. Київ, 02000, Україна

E-mail: budzyak33@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3690-1735

ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ НА РИНКУ УКРАЇНИ

Розкрито товарну структуру імпорту основних видів сільськогосподарської продукції в Україну. Проаналізовано географічну структуру імпорту тваринницької та рослинницької продукції. Оцінено імпортозалежність України за окремими видами сільгосппродукції. Визначено основні тенденції в імпорті та споживанні цієї продукції. Обґрунтовано найбільш перспективні напрями імпортозаміщення сільськогосподарської продукції в Україні.

Ключові слова: імпорт, сільськогосподарська продукція, імпортозаміщення, тваринництво, рослинництво.

Постановка проблеми. На сьогодні сільське господарство України – один із найбільш експортоорієнтованих секторів економіки. Особливо успішним є експорт продукції рослинництва, насамперед зернових культур. Зростання кількості населення у більшості країн світу, а також кліматичні зміни лише сприяють підвищенню попиту на сільськогосподарську продукцію (СГП). Найбільшими темпами попит на СГП збільшується в країнах Азії й Африки, тобто в регіонах, які географічно є найбільш близькими до нашої країни.

Як наслідок, Україна постійно нарощує обсяг експорту СГП, передусім зернових сільськогосподарських культур. Втім, на фоні постійного зростання експорту рослинницької продукції відбувається поступове збільшення імпорту тваринницької. Також в Україні підвищується попит і на окремі види рослинницької продукції, яка не вирощується в нашій країні (наприклад чай, кава).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині більшість науковців вивчають питання ефективного експорту СГП [1] і значно менше приділяють уваги оптимізації імпорту в рослинницькій та тваринницькій галузях [2]. Переважно досліджуються окремі питання

імпорту СГП, яка є дефіцитною на вітчизняному сільськогосподарському ринку, та ризики, з цим пов'язані [3]. Аналізуються тенденції імпорту й експорту сільгосппродукції [4]. Вивчаються проблеми продовольчої безпеки [5] та захисту суспільних інтересів в агросфері [6], а також окремі ринки СГП в Україні [7].

Мета статті – проаналізувати рівень імпортозалежності основних видів тваринницької та рослинницької продукції й обґрунтувати шляхи його зниження в сучасних умовах.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували праці закордонних та вітчизняних науковців. У статті використано загальнонаукові методи дослідження: системного та комплексного аналізу, синтезу й абстракції, а також індексний метод.

Результати досліджень. Відсутність достатньої фінансової підтримки вітчизняних сільгоспвиробників призводить до збільшення частки закордонного виробництва навіть тієї продукції, яка вирощується або може вирощуватися в Україні. Тобто відбувається хоча й повільне, але розширене витіснення вітчизняної сільгосппродукції на внутрішньому сільськогосподарському ринку. Це, своєю чергою, сприяє поступовому підвищенню цін на СГП і навіть підриває продовольчу безпеку країни. У такий спосіб іноземні сільгоспвиробники не лише зменшують доходи наших аграріїв, але й формують на українському ринку монополію на відповідну СГП та забирають робочі місця у вітчизняного сільського господарства.

Фактично єдиним комплексним виходом із ситуації, що склалася, може слугувати імпортозаміщення в сільському господарстві. *Імпортозаміщення* – це поступове витіснення з національного сільськогосподарського ринку продукції закордонного виробництва внаслідок регулювання обсягів імпорту СГП ринковими та фіскальними методами, а також стимулювання внутрішнього сільськогосподарського виробництва з метою мінімізації залежності країни та вітчизняних споживачів від іноземних сільгоспвиробників.

Сьогодні частка імпортової СГП проти інших секторів економіки країни незначна, але за окремими видами продукції вона є критичною для вітчизняного ринку і постійно збільшується. Вже тривалий час зростання частки імпортової СГП найбільше простежується в імпорті м'яса, овочів, плодів та ягід, тобто тієї продукції, яка виробляється в Україні, але в недостатніх обсягах. Також значною мірою збільшується імпорт тропічних фруктів. Дефіцит та незабезпеченість окремими видами СГП населення України дає змогу закордонним сільгоспвиробникам постачати низькоякісну продукцію.

Населення нашої країни споживає не лише неякісну, але й часто навіть небезпечну для здоров'я та життя сільгосппродукцію. Цьому сприяє і відсутність обов'язкових, насамперед європейських, стандар-

тів якості СГП та системи її оцінювання як для національних, так і для іноземних агровиробників. По суті відбувається безконтрольний збут на внутрішньому ринку квазісільгосппродукції. Так, у вітчизняному законодавстві, відповідно до Українського класифікатора нормативних документів, який призначено для впорядкування й класифікування стандартів та інших нормативних документів щодо стандартизації, гармонізовано лише 1/10 стандартів Кодексу Аліментаріус та ½ стандартів ISO в класі "Сільське господарство". Крім того, населення України споживає більшість видів СГП в обсягах, які є меншими за раціональні норми (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка показника фактичного споживання (1)
та показника достатності споживання (2) продукції сільського
господарства, кг на душу населення**

Вид продукції	Раціональна норма споживання	Показник 1/2			
		2016	2017	2018	2019
М'ясо загалом	80.0	51.4/64	51.7/65	52.8/66	53.6/67
Молоко	380	209.5/55	200/63	197.7/52	200.5/53
Яйця, шт.	290	267/92	273/94	275/98	282/97
Риба і рибопродукти	20	9.6/48	10.8/54	11.8/59	12.5/63
Зерно загалом	101.0	101.0/100	100.8/99.8	99.5/98.5	97.6/97
Овочі й баштанні культури	161.0	163.7/102	159.7/99	163.9/102	164.7/102
Плоди, ягоди і виноград	90.0	49.7/55	52.8/59	57.8/64	58.7/65

Джерело: розраховано авторами на основі [8; 9].

Наведені дані свідчать, що особливо критичною на сьогодні є ситуація з фактичним споживанням риби і рибопродуктів, а також молока, м'яса та плодів і ягід. Втім, практично всю цю продукцію Україна може виробляти в достатніх обсягах та навіть експортувати. Виняток на сьогодні становить лише вирощування риби і виробництво рибопродуктів, для суттєвого збільшення яких потрібно більше часу та фінансових ресурсів.

У результаті загальні показники імпорту продукції вказують на досить високу імпортозалежність України у тваринництві, наприклад, імпорт м'яса становить майже 12 %, а свинини – понад 13 % (табл. 2).

Таблиця 2

Показники ємності ринку продукції тваринництва станом на 01.01.2020 р.

Вид продукції	Імпорт	Ємність ринку	Частка імпорту в торговельному обороті	Імпортозалежність
	тис. т		%	%
М'ясо загалом	261	2252	35	11.59
Яловичина і телятина	14	324	19	4.32
Свинина	105	799	91	13.14
М'ясо птиці	136	1092	25	12.45

Джерело: розрахунки авторів на основі [9].

Водночас частка імпорту в торговельному обороті коливається від близько 20 % стосовно яловичини та телятини до більш як 90 % стосовно свинини. До того ж із кожним роком, хоча і незначними темпами, показник імпортозалежності практично щодо всіх видів тваринницької продукції зростає (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка показника частки імпорту в зовнішньоторговельному обороті (1) та показника імпортозалежності (2) продукції тваринництва, %

Вид продукції	Показник 1/2			
	2016	2017	2018	2019
М'ясо загалом	38/8.29	39/10.62	41/12.69	35/11.59
Молоко та молочні продукти	19/1.2	14/1.6	18/2.2	36/3.9
Яйця	4.3/0.76	4.3/1.04	2.2/0.59	2.5/0.73
Риба та рибопродукти	96/74.73	96/73.49	96/75.29	98/69.12

Джерело: розраховано авторами на основі [9].

Варто зауважити, що найбільш критична ситуація з імпортозалежністю склалася щодо риби та рибопродукції, що становить 70–76 %, а це більш ніж у 2 рази перевищує критичний показник імпортозалежності, який прийнято вважати за 30 %.

Значно меншими є показники імпортозалежності щодо більшості видів продукції рослинництва, які, наприклад, стосовно зернових культур, не перевищують 6 % (табл. 4). Проте і тут є негативні тенденції. Так, до України переважно імпортується посадковий матеріал, а саме насіння зернових культур. Ця ситуація є ще більш небезпечною, аніж імпортозалежність щодо сільгоспкультур, оскільки безпосередньо пов'язана із продовольчою безпекою нашої держави, тобто нездатністю до власного відтворення сільгоспкультур. Ситуацію ускладнюють масове використання гібридних сортів, завезених з інших країн і, як наслідок, занепад вітчизняного сортвирощування.

Таблиця 4

Показники ємності ринку продукції рослинництва станом на 1.01.2020 р.

Вид продукції	Імпорт	Ємність ринку	Частка імпорту в	Імпортозалежність
			торговельному обороті	
		тис. т	%	%
Зерно загалом	291	5470	0.49	5.32
Пшениця	77	4650	0.37	1.66
Ячмінь	28	60	0.67	46.67
Кукурудза	36	159	0.11	22.64

Джерело: розрахунки авторів на основі [9].

Проте і щодо окремих груп рослинницької продукції простежується досить помітна залежність від імпорту, критичною вона є стосовно плодів, ягід та винограду (табл. 5).

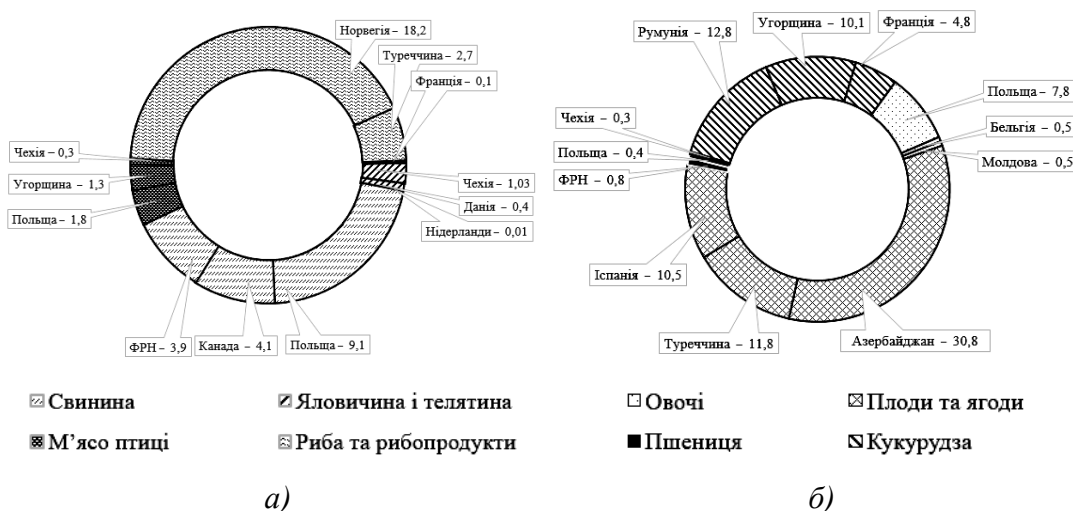
Таблиця 5

Динаміка показника частки імпорту в зовнішньоторговельному обороті (1) та показника імпортозалежності (2) продукції рослинництва

Вид продукції	Показник 1/2			
	2016	2017	2018	2019
Зерно загалом	0.58/4.18	0.59/4.51	0.65/4.99	0.49/5.3
Овочі й баштанні культури	38/1.95	23/1.90	30/2.71	52/4.52
Картопля	17/0.45	43/0.39	56/0.48	98/4.87
Плоди, ягоди і виноград	72/34.54	74/36.53	73/35.9	71/42.6

Джерело: розрахунки авторів на основі [9].

Аналіз географії імпорту показує, що основними торговельними партнерами в постачанні продукції тваринництва до України є країни Європи та Північної Америки, а продукції рослинництва – країни Європи й Азії (рисунки).

Країни – експортери продукції тваринництва (а) та рослинництва (б) до України станом на 01.01.2020 р., тис. т

Джерело: розрахунки авторів на основі [10].

Загалом ситуація у тваринництві України виглядає більш критичною проти ситуації в рослинництві. Так, Україна імпортує значний обсяг навіть такої традиційної для нашої держави продукції тваринництва, як свинина. Лише виробництво курятини на сьогодні є оптимальним. Проте загалом у тваринництві, як і в рослинництві, в повному занепаді перебуває відповідно племінне тваринництво та сортовирощування.

Попри загальну наповненість внутрішнього ринку вітчизняною СГП стосовно окремих видів як рослинницької, так і тваринницької продукції ситуація потребує перегляду чинної політики щодо імпорту та запровадження процесу імпортозаміщення. Для його прискорення пропонується кілька базових напрямів.

Перший, і найперспективніший, напрям імпортозаміщення закордонної сільгосппродукції слід пов'язувати зі збільшенням обсягів виробництва відповідного виду вітчизняної. Для цього в рослинництві необхідно вдосконалювати технологію вирощування сільгоспкультур та боротьбу зі шкідниками й хворобами, зменшити втрати СГП на полях і під час перевезення та зберігання. Водночас важливо не застосовувати іноземні гібриди, а розробляти нові вітчизняні сорти сільгоспкультур. Стосовно тваринництва – доцільно розвивати племінне вітчизняне тваринництво, покращувати технології відгодівлі тварин, їх утримання, виголу та лікування. До того ж і у тваринництві, і в рослинництві варто запровадити ефективну та прозору систему дотацій українським сільгоспвиробникам за європейськими нормами та стандартами.

Другий пов'язаний із формуванням гнучкої системи тарифного та нетарифного регулювання імпорту й експорту СГП відповідно закордонного та вітчизняного виробництва. Наприклад, за нетарифного регулювання імпорту продукції достатньо дієвим є механізм квотування відповідної СГП іноземного виробництва. Оскільки дуже часто дефіцит відповідної СГП на зовнішніх ринках призводить до надмірного експорту вітчизняної продукції, то потрібен і механізм його квотування на постійній основі.

Третій напрям імпортозаміщення – це вирощування та просування на внутрішньому сільськогосподарському ринку СГП замінників або вітчизняних аналогів. Для цього і в рослинництві, й у тваринництві слід розробити державну програму стимулювання вітчизняних виробників щодо вирощування схожої або аналогічної закордонній сільгосппродукції.

Четвертий напрям спрямований на мінімізацію залежності України від СГП критичного імпорту. Для цього необхідно встановити та законодавчо закріпити перелік такої продукції. Водночас цей перелік не має містити СГП, яка може вирощуватися, але з тих чи інших причин не вирощується сьогодні в Україні. Навіть більше, нинішні кліматичні зміни, і зокрема процес глобального потепління, дають змогу культивувати в Україні певні види субтропічної та тропічної СГП, яка імпортується у великих обсягах. Для прискорення цього процесу необхідно переглянути наявні традиційні землеробські технології в країні та структуру посівних площ. Це передусім стосується південних регіонів, де є значні перспективи застосування не лише крапельного зрошення, але й збору не одного, а двох урожаїв за сезон у відкритому ґрунті.

Крім того, при імпортозаміщенні варто враховувати сезонні коливання у виробництві та вирощуванні вітчизняної СГП. Зменшити вплив цього чинника може більш активний розвиток плантаційного та

тепличного землеробства. Також доцільно переходити на нові види СГП, які меншою мірою або й повністю не залежать від кліматичних та погодних умов. Слід розвивати та пропагувати виробництво і споживання нових видів сільгосппродукції (наприклад вирощування комах) та формувати відповідну культуру їх споживання.

Висновки. Доцільність імпортозаміщення в сільському господарстві базується на забезпеченні продовольчої, а отже, й економічної безпеки нашої держави, а також на збереженні вже наявних та створенні нових робочих місць не лише в сільському господарстві, але й в інших суміжних секторах економіки. До того ж імпортозаміщення дає змогу залишати всередині країни відповідні фінансові ресурси та створювати додану вартість, насамперед у сільському господарстві. Як наслідок, підвищується конкурентоспроможність вітчизняного сільгоспвиробника й ефективність його діяльності, а внутрішній сільськогосподарський ринок набуває більшої стійкості та передбачуваності. Відповідно СГП, не втрачаючи якості, стає більш доступною для вітчизняних споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гальцова О. Л. Сучасний стан експортного потенціалу АПК України. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 12-17.
2. Мельник Т. М., Пугачевська К. С. Імпортозалежність економіки України і пріоритети селективного імпортозаміщення. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 29-44.
3. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору. *Економіка України*. 2014. № 1. С. 63-73.
4. Єрмолаєв А., Клименко І., Ємець В., Таран С. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. Київ: Інститут стратегічних досліджень "Нова Україна", 2015. 28 с.
5. Продовольча безпека, діяльність аграрного фонду, формування державного продовольчого резерву, цінове регулювання. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015-2020 рр. Ініціатива Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/themes/garland/pdf/5.1%20Basic%20material%20UKR.pdf>.
6. Кваша С. М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці. *Економіка АПК*. 2013. № 8. С. 12-21.
7. Сало І. А. Розвиток ринку плодів в Україні. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 394 с.
8. Прокопенко О. П. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Київ: Держстат, 2018. 59 с.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. ФАОСТАТ. Вибрані показники. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#country>.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2021.

Budzyak V., Budzyak O. Import substitution of agricultural products on the market of Ukraine.

Background. Today, Ukraine's agriculture is one of the most export-oriented sectors of the economy. The export of crop products, most notably, grain crops, is especially successful. Population growth in most countries of the world, as well as climate change, accelerate the growth of demand for agricultural products. However, amid the constant growth in exports of crop products, there is a gradual increase in imports of livestock products. Also, there is an increasing demand in Ukraine for certain types of crop products that are not grown in the country.

An analysis of recent research and publications has shown that mostly researchers study certain issues of imports of agricultural products, which are lacking in the domestic agricultural market.

The aim of the article is to analyze the level of import dependence of the main types of livestock and crop products and justify ways to reduce it in modern conditions.

Materials and methods. The article uses general scientific research methods: system and complex analysis, synthesis and abstraction, as well as the index method.

Results. The general rates of product import indicate a rather high import dependence of Ukraine in livestock production, which constitutes 12 % only for meat. The most critical situation with import dependence is regarding fish and fish products with a 70–76 % import rate. As for crop production, the most critical import dependence is in fruits, berries, and grapes, where it ranges from 35 % to 42 %. To accelerate the process of import substitution in Ukrainian agriculture, it is proposed to increase the volume of cultivation of the relevant types of domestic products, to form a flexible system of tariff and non-tariff regulation of imports and exports of agricultural products, to grow and promote substitutes and domestic analogs, to minimize Ukraine's dependence on agricultural products of critical imports.

Conclusion. The expediency of import substitution in agriculture is based on ensuring food, and hence economic security of our state, as well as on preserving existing and creating new jobs not only in agriculture but also in other related sectors of the economy. Import substitution allows to leave the corresponding financial resources in the country and to create added value, primarily, in agriculture. As a result, the competitiveness of domestic farmers and the efficiency of their activities increase, and the domestic agricultural market becomes more stable and predictable.

Keywords: imports, agricultural products, import substitution, livestock production, crop production.

REFERENCES

1. Gal'cova, O. L. (2014). Suchasnyj stan eksportnogo potencialu APK Ukrainy [The current state of the export potential of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 3, 12-17 [in Ukrainian].
2. Mel'nyk, T. M., & Pugachevs'ka, K. S. (2016). Importozalezhnist' ekonomiky Ukrainy i priority selektyvnogo importozamishhennja [Import dependence of Ukraine's economy and priorities of selective import substitution]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 4, 29-44 [in Ukrainian].
3. Shubravs'ka, O. V., & Prokopenko, K. O. (2014). Integracijni perspektyvy Ukrainy: perevagy i ryzyky dlja agrarnogo sektoru [Ukraine's integration prospects: advantages and risks for the agricultural sector]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 63-73 [in Ukrainian].

4. Jermolajev, A., Klymenko, I., Jemec', V., & Taran, S. (2015). *Agrarnyj sektor Ukrainy: tendencii', sub'jekty, perspektyvy reformuvannja* [Agrarian sector of Ukraine: tendencies, subjects, prospects for reforming]. Kyi'v: Instytut strategichnyh doslidzhen' "Nova Ukrai'na" [in Ukrainian].
5. Prodovol'cha bezpeka, dijal'nist' agrarnogo fondu, formuvannja derzhavnogo prodovol'chogo rezervu, cinove reguljuvannja [Food security, activity of the agrarian fund, formation of the state food reserve, price regulation]. *Jedyna kompleksna strategija rozvytku sil's'kogo gospodarstva i sil's'kyh terytorij v Ukraini na 2015-2020 rr. Inicjatyva Ministerstva agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrainy – The only comprehensive strategy for the development of agriculture and rural areas in Ukraine for 2015-2020. Initiative of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine*. Retrieved from <http://minagro.gov.ua/themes/garland/pdf/5.1%20Basic%20material%20UKR.pdf> [in Ukrainian].
6. Kvasha, S. M. (2013). Metodologichnyj bazys pryjnjattja suspil'nyh rishen' v agrarnij polityci [Methodological basis of public decision making in agricultural policy]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 8, 12-21 [in Ukrainian].
7. Salo, I. A. (2013). *Rozvytok rynku plodiv v Ukraini* [Development of the fruit market in Ukraine]. Kyi'v: NNC IAE [in Ukrainian].
8. Prokopenko, O. P. (2018). *Balansy ta spozhyvannja osnovnyh produktiv harchuvannja naselennjam Ukrainy* [Balances and consumption of basic foodstuffs by the population of Ukraine]. Kyi'v: Derzhstat [in Ukrainian].
9. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
10. *FAOSTAT. Vybrani pokaznyky* [FAOSTAT. Selected indicators]. Retrieved from <http://www.fao.org/faostat/ru/#country> [in Ukrainian].